

TRADYCYJNA ARCHITEKTURA DREWNIANA WYSPY RUGII OBIEKTY I ZASOBY NA PODSTAWIE BADAŃ TERENOWYCH

Joanna Arlet, Piotr Arlet
dr inż. arch.

Politechnika Szczecińska
Wydział Budownictwa i Architektury
Instytut Architektury i Planowana Przestrzennego

STRESZCZENIE

Rugia jest dużą, przybrzeżną wyspą bałtycką, należy do regionu Pomorza w najszerszym rozumieniu tego słowa. Jest wiele powodów, dla których warto ją poznać. Wyspa posiada wspaniałe warunki naturalne, których symbolem są wysokie, kredowo-białe urwiska półwyspów *Wittow* i *Jasmund*. Ich widoki dwieście lat temu utrwalił romantyczny malarz niemiecki Caspar David Friedrich. Historia słowiańskiej przeszłości zdaje się żywa gdy patrzy się na potężne wały otaczające Ankonę. W krajobraz kulturowy wyspy wpisuje się tradycyjna architektura drewniana, która wobec zachodnich rubieży Pomorza (nm. *Vorpommern*) i pobliskiej Meklemburgii posiada cechy swoiste. Jej specyfika wyraża się równowagą między tradycją północnoniemieckich domów halowych a typem małych, szerokofrontowych chat z centralnie umieszczoną czarną kuchnią.

1. ŚRODOWISKO WYSPY RUGII

Do granic województwa zachodniopomorskiego przylega od zachodu niemiecki region *Vorpommern* czyli Pomorze Przednie. W jego skład wchodzi największa niemiecka wyspa – Rugia, leżąca przy południowo zachodnim wybrzeżu Bałtyku. Administracyjnie stanowi ona osobny powiat *Rügen*, należący do kraju związkowego (nm. *Land*) Meklemburgia-Pomorze Przednie.

Powierzchnia Rugii wynosi 926 km². W stosunku do tej powierzchni wyspa ma wyjątkowo długą i dobrze rozwiniętą linię brzegową. Występują tu zarówno płaskie wybrzeża akumulacyjne z piaszczystymi mierzejami i głębokimi zatokami, jak i abrazyjne urwiska. Zachwycają urodą krajobrazu wysokie kredowe klify na półwyspie

Jasmund. Powierzchnia wyspy jest lekko falista z kumulacją na wzgórzu *Plekberg* (161 m n.p.m.) na wspomnianym półwyspie.

Fot. 1. Kredowo-białe klify przylądka Arkona. Za widocznym wałem znajdowała się świątynia Światowida, obecnie to miejsce pogrążyło się w falach Bałtyku. Zdjęcie autorów.

2. PRZESZŁOŚĆ HISTORYCZNA

Historyczne losy Rugii wykazują podobieństwo do dziejów Pomorza Zachodniego. Od wczesnego średniowiecza tereny te zamieszkiwały plemiona słowiańskie¹. Na Rugii znajdował się znaczący ośrodek religijny w Arkonie, gdzie sprawowano kult pogańskiego boga Światowida. Wznosiła się tu jedna z najważniejszych świątyń Słowian Nadbałtyckich. Arkona była silnym grodem położonym na końcu półwyspu *Wittow*, na skalistym przylądku (nm. *Kap Arkona*). Dostępu do świątyni broniła liczna załoga, a od strony lądu potężny, długi na 250 m i wysoki na 10 m wał ziemny z fosą i ostrokołem. Od strony morza, z trzech stron wąskiego cypla, naturalną przeszkodę stanowiły wysokie na 45 m urwiska kredowo-wapiennych skał. Mieszkańcy Rugii, pod władzą lokalnych książąt słowiańskich, trwali przy pogaństwie jeszcze przez 200 lat po chrzcie Polski. Dopiero w 1168 roku Arkona została zdobyta przez króla duńskiego Waldemara, co definitywnie zakończyło wspomniane praktyki². W wiekach średnich i później, Rugią rządzący władcy z rodu Gryfitów. Wyspa z najbliższą okolicą stanowiła księstwo wysunięte najdalej na północny zachód spośród wszystkich księstw zachodniopomorskich, które na przemian dzieliły się i jednoczyły³.

Po wojnie trzydziestoletniej (w 1648 roku) Szwedzi, ustępując wschodnie części Pomorza Zachodniego Brandenburczykom, zatrzymali całe Pomorze Przednie z wyspą Rugią, Szczecinem oraz część Pomorza Zaodrzańskiego (nm. *Hinterpommern*) z Goleniowem, Kamieniem i wyspą Wolin. W ciągu kolejnych dziesięcioleci Szwedzi kawałek po kawałku tracili swe posiadłości na południowym wybrzeżu Bałtyku. Rugia wraz z blokującym przeprawę Stralsundem, stała się ich ostatnią enklawą. Wyspę przyłączono do Prus dopiero po zakończeniu wojen napoleońskich (w 1815 roku).

¹ Słowiańska nazwa wyspy brzmiała: *Rana*, stąd zamieszkujące ją plemię nazywano Ranami.

² Ostatnia kobieta posługująca się językiem słowiańskim zmarła w 1404 roku.

³ Księstwo Rugijskie graniczyło od południa z Księstwem Dymińskim a od wschodu z Księstwem Wologoskim. Z zachodniej części jego terytorium wyodrębniło się niewielkie Księstwo Bardzkie.

3. SPECYFIKA DREWNIANEJ ARCHITEKTURY TRADYCYJNEJ NA RUGII

Ogólnie charakteryzując tradycyjną architekturę drewnianą wyspy Rugii, nie sposób nie zauważyć jej specyficznego charakteru. Na podstawie zachowanych zabytków wydaje się, że na terenie wyspy istniała w przeszłości równowaga pomiędzy dwoma rodzajami budynków mieszkalnych. Domy halowe, wraz z przynależnymi im formami budynków gospodarczych, współistniały zgodnie z domami szerokofrontowymi, symetrycznymi, z czarną kuchnią i o niewielkich zasadniczo rozmiarach. Być może sytuacja ta częściowo była skutkiem stosunkowo długiego trwania na tym terenie ludności i kultury pochodzenia słowiańskiego. To z kolei było konsekwencją naturalnej dla wyspy izolacji geograficznej⁴, a także politycznej, o czym była mowa w poprzednim punkcie.

Fot. 2., 3. Przykłady architektury w tradycji domów halowych: obiekt z Zirkow z 1720 r. i dom wzniesiony dla wdowy po pastorze w *Groß Zicker* w latach 1720-23. Gładkie, trzcinowe strzechy schodzą nisko do ziemi, dymniki artykułują śparogi w formie końskich główek. Zdjęcia autorów.

Fot. 4. 5. Budynek gospodarczy w *Göhren*. Wnętrze i front obiektu od strony drogi. Zdjęcia autorów.

4. PRZYKŁADY TRADYCJI DOMÓW HALOWYCH NA WYSPIE

Na wyspie znajdziemy liczne przeżytki tradycji domów halowych. Część domów w nadmorskiej miejscowości *Schaprode* ma charakter domów halowych, przy czym niektóre z nich są obiektami dwurodzinnymi. Również część domów w miejscowości

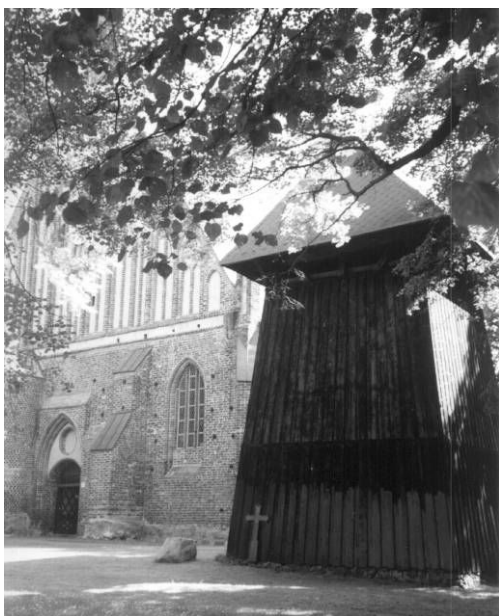
⁴ Saßnitz zostało miastem dopiero po drugiej wojnie światowej. Miasta leżące wewnątrz wyspy: Bergen i Garz, miały charakter ośrodków lokalnych, nie były otoczone średniowiecznymi murami miejskimi. Za stolicę Rugii należało by uznać Stralsund (pol. *Strzałów*), który choć zasadniczo leżał poza wyspą, bronił najważniejszej przeprawy i wjazdu na wyspę.

Mi-ddehagen ma podobny kształt przestrzenny. W obu wymienionych przypadkach obiekty są już mocno przebudowane, ze stopniową wymianą drewnianej konstrukcji ryglowej na murowaną z czerwonej cegły.

Fot. 6. Położona przy klifie wioska rybacka *Witt* ze względu szczupłość miejsca ma b. zwartą zabudowę i nieregularny plan. Zdjęcie autorów.

Pięknym przykładem, stosunkowo dobrze zachowanego, małego domu halowego jest obiekt z *Groß Zicker*. Nie jest to jednak dom rybaka ani chłopa, został on wzniesiony mianowicie w latach 1720-23 dla wdowy po miejscowym pastorze (fot. 3.).

Fot. 7., 8. Drewniana wieża – dzwonnica na cmentarzu przy kościele w *Altenkirchen* oraz dom o kształcie i wielkości typowej dla rugijskich chat szerokofrontowych w miejsc. *Lobbe*. Zdjęcia autorów.

W miejscowości *Göhren*, obecnie już wyłącznie wypoczynkowej, zachowało się bogate gospodarstwo rolne, zamienione na muzeum. W obrębie obejścia znajduje się duży budynek gospodarczy, pochodzący z 1680 roku, który kiedyś zawierał w sobie m. in. stodołę i stajnię (fot. fot. 4., 5.). Jest to typowy obiekt o drewnianej konstrukcji tzw. typu trzysłupowego (nm. *Dreiständerbau*). Obiekty tego typu można spotkać w wielu chłopskich wsiach Meklemburgii⁵. Podobny charakter ma obiekt

⁵ Obiekty typu trzysłupowego zostały omówione w: Arlet J., Arlet P., Architektura wernakularna w krajobrazie kulturowym Meklemburgii na przykładzie wsi Grieben, [w:] *Przestrzeń i Forma* nr 9/2007, Wyd. Hogben, Szczecin 2007 r., ISBN 83-60637-20-2 / 978-83-60637-20-3, s. 161;

z miejscowości *Zirkow* z 1720 roku. Niewielka wysokość drewnianych ścian sprawia, że trzciniowa strzecha schodzi tu bardzo nisko do ziemi. Obiekt posiada również konstrukcję trzysłupową i asymetrycznie przesuniętą sień wjazdową, jednak w jego przypadku chodzi raczej o nietypowy układ domu halowego (fot. 2.).

5. WIEJSKIE DOMY SZEROKOFRONTOWE

W pierwszej kolejności należy wymienić tu dwa zwarte zespoły zachowanych wsi rybackich. Pierwszy to osada *Witt*, pięknie zlokalizowana przy kredowym klifie, zaledwie dwa kilometry od Arkony (fot. 6). Druga, o nazwie *Neuendorf*, leży na wydłużonej, piaszczystej wyspie *Hiddensee* przy zachodnim wybrzeżu Rugii. Można się tu dostać wyłącznie promem. Oba zespoły, bardziej zwarte, bezkształtne w planie *Witt* i ekstensywnie zabudowane, regularny *Neuendorf* wypełniają domy rybackie o podobnym kształcie. Są one szerokofrontowe, na ogół symetryczne z naczółkowymi dachami, krytymi strzechą (fot. 8.). Analogiczne domy spotykamy w miejscowościach na wyspie w miejsc. *Karnow* i *Groß Zicker*.

Fot. 9., 10. Drewniany, miejski dom *am Markt* w Bergen i szczegół jego ryglowej konstrukcji. Zdjęcia autorów.

Niewielki dom parobka z połowy XVIII wieku w *Ralswiek* wyróżniają szczególnie archaiczne rozwiązania konstrukcji ryglowej. Zastrzały w ścianach zewnętrznych mają formę mieczy, a alternacja konstrukcji ryglowej przypomina drewnianą architekturę Danii i południowej Szwecji (Skanii). Kolejny dom szerokofrontowy z XVIII wieku, którego ściany już częściowo przemurowano odnotowano w wiosce *Karow*.

6. OBIEKTY RYGLOWE O INNEJ FUNKCJI

Na wyspie zachowały się dwie drewniane plebanie. Mniejsza i starsza, pochodząca z drugiej połowy XVII wieku znajduje się w *Lancken-Granitz*. Ma formę domu szerokofrontowego z naczółkowym dachem krytym strzechą. Oś budynku z wejściem artykułuje prosta facjatka. W miejscowości *Ginst* obok gotyckiego kościoła św. Jakuba zachowała się duża ryglowa proboszczówka z 1738 roku o formach prowincjonalnego, północnego baroku. Na terenie cmentarza w przy kościele w *Altenkirchen*⁶ stoi drewniana wieża-dzwonnica (fot. 7.).

We wspomnianym powyżej, z racji domów halowych, *Middelhagen* znajduje się zachowana wiejska szkoła z XVIII wieku w kształcie małej, szerokofrontowej chaty. Stosunkowo niewiele szczęścia miały rugijskie wiatraki. Należy tu wymienić bardzo

⁶ Jak sama nazwa wskazuje, jeden z trzech najstarszych kościołów na Rugii. Obiekt znany z kamiennej steli przedstawiającej słowiańskiego kapłana z rogami w ręce.

duży pałtrak koło *Sagard* i „holendra” o drewnianym korpusie z miejscowości *Vitte*. Przetrwwały wyłącznie obiekty niezbyt stare, pochodzące z XX wieku. W obu obiektach, zaadaptowanych na domki weekendowe, zachowały się wyłącznie korpusy. Zniszczeniu uległy niestety śmigi, koła ustawiające do wiatru, windy i wewnętrzne urządzenia do przemiału. Ciekawym obiektem, który można zakwalifikować do kategorii wiejskiego przemysłu, jest budynek do omlotów na terenie folwarku *Tetzitz*. Tę ciekawą, centralną budowlę wzniesiono około 1800 roku, na planie regularnego ośmiokąta.

Niewiele budynków miejskich zachowało drewnianą konstrukcję, choć sporo obiektów może kryć ją pod późniejszymi tynkami. Sztandarowym przykładem jest tu odrestaurowany dom „am Markt” w Bergen w centralnej części Rugii. Jak wskazuje nazwa rzeczywiście stoi on „przy rynku” miasteczka, zwracając się w jego stronę szczytem. Duża część konstrukcji pochodzi jeszcze z XVII wieku. Zwraca uwagę ciekawy i dosyć bogaty detal oraz dekoracja drewnianych elementów w postaci napisów fundacyjnych itp., umiejętnie podkreślony kolorem (fot. fot. 9., 10.).

Zachowana w dużych ilościach drewniana architektura pensjonatowa nie wchodzi w zakres niniejszego opracowania. Nadmienmy jedynie, że w miejscowościach wypoczynkowych wschodniego wybrzeża Rugii, takich jak *Göhren*, *Binz* czy *Lauterbach* tworzy ona zwarte zespoły zabudowy. Oprócz architektury drewnianej na Rugii można znaleźć wiele innych, interesujących obiektów architektury z różnych okresów, począwszy od neolitycznych megalitów (miejsc. *Nobbin*), a kończąc na czterokilometrowym kompleksie faszystowskiego domu wypoczynkowego w miejsc. *Prora* w stylu surowego funkcjonalizmu.

BIBLIOGRAFIA:

- Adamiak J., Pillep R., Zabytki architektury i sztuki NRD, Wyd. Arkady/ VEB E. A. Seemann Verlag, Warszawa/Leipzig 1989 r., ISBN 83-213-3410-5, s. 53-66;
- Arlet J., Arlet P., Architektura wernakularna w krajobrazie kulturowym Meklemburgii na przykładzie wsi Grieben, [w:] *Przestrzeń i Forma* nr 9/2007, Wyd. Hogben, Szczecin 2007 r., ISBN 83-60637-20-2 / 978-83-60637-20-3, s. 158-162;
- Bau- und Kunstdenkmale in der DDR, Bezirk Neubrandenburg, praca zbiorowa pod red. H. Trost’a, Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, Berlin 1982 r.;
- Häuser und Geschichten aus Mecklenburg-Vorpommern, oprac. zbiorowe, wyd. Museumverein Klockenhagen e.V., Ribnitz-Damgarten 2003 r.;
- Kultura budowlana w czterech zakątkach Morza Bałtyckiego, oprac. zbiorowe, wyd. Four-Corners, Ystad 1998 r.;
- Lopez-Guerrero G. C., Tzschaschel S., Rügen Hiddensee Stralsund, ACDC Verlag, Monachium 2003 r., ISBN 3-89905-050-9;

O AUTORACH:

Autorzy są małżeństwem, dzielącym zainteresowania naukowe. Oboje pracują w Instytucie Architektury i Planowania Przestrzennego. Dr Joanna Arlet prowadzi wykłady z przedmiotu historia architektury, dr Piotr Arlet jest kierownikiem Zespołu Geometrii Wykreślnej.